

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022 | INSTYTUT HISTORII NAUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

MAPA A TEKST

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022

MAPA A TEKST

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XXIV – 2022

MAP AND TEXT

Komitet redakcyjny

Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)

Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy

Karol Łopatecki

Recenzenci

dr hab. Piotr Guzowski, prof. UwB; prof. dr hab. Jakub Niedźwiedz

Opracowanie redakcyjne i korekta

Jerzy Ostrowski, Bożena Ogorzelska

Indeks geograficzny i osobowy

Karol Łopatecki

Skład i łamanie

Janusz Świnarski

Wydawnictwa IHN PAN

Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

e-mail: ihn@ihnpa.n.waw.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-960759-9-4

Warszawa 2022

Dofinansowywano ze środków budżetu państwa w ramach programu

DOSKONAŁA NAUKA – Wsparcie monografii naukowych

Nazwa zadania: ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Dofinansowanie: 19 700 zł

Całkowita wartość 22 200 zł

SPIS TREŚCI

Karol Łopatecki	
Od redaktora naukowego	9
Michał Mauks	
Mapa Agryppy, <i>Res gestae Divi Augusti</i> i kontrola nad rzymskim <i>orbis terrarum</i>	13
Bogdan Burliga	
Google Maps na blisko 1500 lat przed Google Maps: zwięzła legenda do mozaikowej mapy z Madaby	25
Piotr Tafiłowski	
Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517) w narracji Ludwika Tuberona de Crieva	47
Dariusz Chemperek	
Strumienie, drzewa, nimfy... – Jan Kochanowski w Zamchu. <i>Dryas zamechska</i> i <i>Pan Zamchanus</i> w świetle geografii historycznej i kartografii krytycznej	57
Lucyna Szaniawska	
Objaśnienia na mapach drukowanych w XVI i XVII wieku, uczelniające ich treść	81
Aliaksei Adamovich	
O doprecyzowaniu datowania „Radziwiłłowskiej” mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613	149
Jerzy Czajewski	
Kartografia wojny smoleńskiej (1632–1634) w obrazach i słowach	175
Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko	
Szukając liter, szukając słów. Możliwości wykorzystania technik analitycznych i procesów konserwatorskich w uczelnianym tekście w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy Hindenberga IXNOOPΘGPAΘIA PLENIACA	231

Anna Pastorek	
Bitwa morska pod Downs w 1639 roku – mapa, tekst, ryciny	265
Karolina Kwaśna	
Opowieści z pogranicza. O ukrytej geografii <i>Mapy Nowej Anglii</i> Johna Fostera	281
Radosław Skrycki	
Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa	305
Robert Milewczyk	
Jana Andrzeja Morsztyna poetka mapa trunków europejskich	321
Rostysław Sossa	
Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume'a Beauplana	341
Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk	
Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej	357
Tomasz Tarasiuk	
Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza	383
Bogusław Dybaś	
Problematyka fortyfikacyjna w opisach do wojskowej mapy Galicji, tzw. Mapy Miega (1779–1783)	395
Katarzyna Lisiecka	
Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczynskiego	433
Dorota Siwicka	
Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii	449
Tomasz Olenderek	
Mapy leśne z obszaru guberni lubelskiej	469
Bogdan Wołak	
Chorografia <i>Geografii polskiej Warmii</i> Walentego Barczewskiego w ujęciu jakościowym i ilościowym	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Objaśnienia na mapach tematycznych na przykładzie map wojennych, między innymi 12 Kompanii Geograficznej	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
Na początku było słowo. A potem mapa. O stosunku historii kartografii do map tolkienowskiego Śródziemia	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
Mapa jako bohater filmu <i>Złoto MacKenny</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Mapa Isaaka Tiriona a <i>Księgi Jakubowe</i> Olgi Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Teksty w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe	595
Indeks geograficzny	611
Indeks osobowy	637

CONTENTS

<i>Karol Lopatecki</i>	
From the scientific editor	11
<i>Michał Mauks</i>	
Agrippa's map, <i>Res gestae Divi Augusti</i> and control of the Roman <i>orbis terrarum</i>	13
<i>Bogdan Burliga</i>	
Google Maps nearly 1,500 years before Google Maps: brief legenda to the Madaba Mosaic Map	25
<i>Piotr Tańfilowski</i>	
Fictionalization of Space: Ottoman Conquest of Egypt (1517) in the narrative by Louis Tuberon	47
<i>Dariusz Chemperek</i>	
Jan Kochanowski in Zamch (?). <i>Dryas zamechska</i> and <i>Pan Zamchanus</i> in the light of historical geography and critical cartography	57
<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on maps printed in the 16th and 17th centuries, clarifying their content	81
<i>Aliaksei Adamovitch</i>	
On the clarification of the dating of the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613	149
<i>Jerzy Czajewski</i>	
Cartography of the Smolensk War (1632–1634) in images and words	175
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko</i>	
In search of letters, in search of words. Possibilities for applying analytical techniques and conservation processes in improving the legibility of texts in cartographic objects on the example of an Hindenberg map IXNOOPÖGPAΘIA PLESNIACA	231

<i>Anna Pastorek</i>	
The naval Battle of the Downs in 1639 – map, text, engravings	265
<i>Karolina Kwaśna</i>	
Tales from the Borderland. Hidden Geographies in John Foster's <i>A Map of New England</i>	281
<i>Radosław Skrycki</i>	
The map as a book. On the publishing frame, dedications and the unusual case of Eilhard Lubinus	305
<i>Robert Mileńczyk</i>	
Jan Andrzej Morsztyn's poetic map of European alcoholic beverages	321
<i>Rostysław Sossa</i>	
Political borders and administrative boundaries of Ukrainian lands in the works of G. Beauplan	341
<i>Karol Lopatecki, Wojciech Krawczuk</i>	
The Swedish plan of the siege of Krakow from 1655 as an example of cartographic works used in epistolary communication	357
<i>Tomasz Tarasiuk</i>	
Measuring Pomerania: Swedish cadastre, the oldest cadastral maps of Pomerania	383
<i>Bogusław Dybaś</i>	
Fortification issues in descriptions to the military map of Galicia, known as the Mieć Map (1779–1783)	395
<i>Katarzyna Listiecka</i>	
A romantic vision of Poland's borders. Map of Pomerania (and New March) by Jędrzej Słowacyński	433
<i>Dorota Siwicka</i>	
Faithful map. Konstanty Tyszkiewicz's journey on the Neris River	449
<i>Tomasz Olenderek</i>	
Forest maps of the Lublin governorate area	469
<i>Bogdan Wolak</i>	
Chorography of Walenty Barczewski's "Geography of Polish Warmia" in qualitative and quantitative terms	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on thematic maps on an example war maps, including the 12th Geographical Company	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
In the beginning was the word. Then came a map. On relations of history of cartography and Tolkien's Middle-earth	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
The map as a protagonist in the movie <i>Mackenna's Gold</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Isaak Tirion's map vs. <i>The Books of Jacob</i> by Olga Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Text at work on the old map. The workshop reflections	595
Geographical index	611
Personal index	637

Mapa Agryppy, *Res gestae Divi Augusti* i kontrola nad rzymskim *orbis terrarum*

Michał Mauks

Uniwersytet Gdański

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Społecznych

ORCID: 0000-0002-3813-8262

E-mail: michal.mauks@phdstud.ug.edu.pl

Zarys treści: Marek Wipsaniusz Agryppa był autorem niezachowanych do dziś „commentarii” (dzieła geograficznego) jak również mapy ówczesnego świata (łac. *orbis terrarum*). Autor artykułu stara się wskazać na cele i idee, jakie przyświecały powstaniu tej mapy i na jej swego rodzaju komplementarność z *Res gestae Divi Augusti* – katalogiem dokonań Oktawiana Augusta rozpowszechnionym z jego rozkazu w całym cesarstwie rzymskim. W ujęciu autora oba te dzieła to znamienite przykłady polityczno-imperialnej propagandy.

Słowa kluczowe: mapa Agryppy, *orbis terrarum*, Oktawian August, Pliniusz, *pax Romana*

Artykuł ten wyda się może dość nietypowy i będzie to prawdopodobnie słuszne wrażenie. Dotyczy on mianowicie mapy, której od dawna już nie ma. Uległa ona zniszczeniu wraz z degradacją rzymskiego budynku, gdzie się znajdowała – czyli portyku Wipsaniusza, *porticus Vipsania*¹. Mapy tej badacze współcześni, zajmujący się kartografią starożytną, raczej nie próbowali odtworzyć lub zrekonstruować, choć od tej reguły były wyjątki². Niekiedy historycy wyrażali przekonanie, że omawiana mapa tak naprawdę nigdy nie istniała, a informacja o jej powstaniu jest tyleż mylna, co bałamutna. W najlepszym razie uznawano, że informacje o niej są na tyle lakoniczne, iż trudno z nich coś pewnego wywnioskować. Wątpliwości uczonych opierają się na wątpliej podstawie źródłowej. Informacja o mapie pochodzi ze źródła późniejszego, tj. tekstu napisanego w latach 70-tych I wieku n.e. Dziełem tym jest szczęśliwie zachowana do dziś słynna *Historia naturalna* (*Naturalis historia*) Pliniusza Starszego,

¹ Pozostałości po budowlu odkryto w 1885 r. Niewiele wiadomo o szczegółach samej konstrukcji, choć informacja pochodząca od Tacyta (*Hist.* 1. 31. 2), że w r. 69 stacjonowało tam wojsko illyryjskie, dowodzi, iż powierzchnia budowli musiała być spora; inne wzmianki o portyku u Pliniusza, *Hist. nat.* 14. 11 i Marcjalisa, *Epigr.* 1. 108. 3; por. F. Coarelli, *Porticus Vipsania*, w: *Lexicon Topographicum Urbis Romae* IV, red. E.M. Steinby, Roma 1999, s. 151–153.

² Np. R. Mayhem (1982) lub G. Sidiropoulos, historyk kartografii z Aegean University.

który w III księdze tej monumentalnej i erudycyjnej encyklopedii (rozdz. 17) zamieścił zwięzłą informację o interesującej nas mapie³. Marginalny charakter wzmianki Pliniusza nie uzasadnia – moim zdaniem – opinii, że rzymski encyklopedysta nie miał tak naprawdę błędnego pojęcia, o czym pisze.

W moim przekonaniu tego typu sądy są zbyt radykalne. Aby jednak je zweryfikować, należałoby przede wszystkim zgromadzić materiał źródłowy, który odnosi się do tego dość tajemniczego i niewątpliwie fascynującego przedsięwzięcia Marka Wipsanusza Agryppy (ok. 64–12 r. p.n.e.), oraz jego teścia, samego pryncypsa, czyli Oktawiana Augusta. Oto kluczowe świadectwo Pliniusza Starszego we wspomnianej *Historii naturalnej*⁴. W moim przekładzie wzmianka Pliniusza brzmi następująco:

„Któż by uwierzył, że gdy Agryppa podjął się pokazania mieszkańcom Rzymu całego świata, to przy tak wielkiej sumienności i staranności tego męża w tym przedsięwzięciu, zarówno on, a wraz z nim boski August, popełnili pomyłkę? Bo to August doprowadził do końca budowę portyku, który według planu Marka Agryppy i jego Komentarzy rozpoczęła jego siostra”⁵.

Tyle wiadomo z Pliniusza. Nie wnikając w nieistotny dla mnie w tej chwili problem owego błędu Agryppy i Augusta, ze zwięzłej wzmianki rzymskiego erudyty wynikają dla nas tylko dwa pewniki. Po pierwsze, Agryppa był autorem jakichś „notatek” czy też „zapisków” (łac. *commentarii*);⁶ po drugie, to właśnie te zapiski posłużyły za podstawę powstania tego, co u Pliniusza nosi nazwę *orbis terrarum*, a co identyfikowane jest właśnie jako mapa ówczesnego świata – dosłownie: „krąg ziem” („*kraïn*”).

Trzy fundamentalne trudności pojawiają się przy okazji tej uwagi Pliniusza. Pierwsza polega na tym, że nie jest wiadomo, jaki charakter miały wspomniane pisemne „notatki” Agryppy. Jeśli jednak iść za treścią słynnego dzieła Juliusza Cezara, pamiętników o podboju Galii także zatytułowanych „*commentarii*”, gdzie sporo miejsca poświęcono charakterystyce terenów walk⁷, to

³ Zob. D. Detlefsen, *Ursprung, Einrichtung und Bedeutung der Erdkarte Agrippas*, Berlin 1906, s. 2; por. J.F.M. Partsch, *Die Darstellung Europa's in dem geographischen Werke des Agrippa. Ein Beitrag zur Geschichte der Erdkunde*, Breslau 1875.

⁴ *Agrippam quidem in tanta viri diligentia praeterque in hoc opere cura, cum orbem terrarum urbi spectandum propositurus esset, errasse quis credat et cum eo divum Augustum? is namque completum eum porticum ex destinatione et commentariis Marci Agrippae a sorore eius inchoatam peregit.*

⁵ Wipsania Polla.

⁶ Zob. P. Arnaud, „*Marcus Vipsanius Agrippa and His Geographical Work*”, w: *Brill's Companion to Ancient Geography. The Inhabited World in Greek and Roman Tradition*, red. S. Bianchetti, M.R. Cataudella, H.-J. Gehrke, Leiden – Boston 2016, s. 205–222.

⁷ Notabene, już Cezar zamierzał stworzyć mapę *imperium*, wynajmując w tym celu greckich kartografów; por. T. P. Wiseman, *Julius Caesar and the Mappa Mundi*, w: idem, *Talking to Virgil. A Mis-*

można uznać za zasadne, że i „komentarze” Agryppy zawierały bardzo wiele wiadomości i danych geograficznych. Musiało ich więc być zapewne na tyle sporo, że na dworze Augusta zrodził się pomysł, iż dane te można będzie odtworzyć, tj. „pokazać” graficznie, a więc – używając anglicyzmu – „zwizualizować” (to określenie uznanej badaczki Mary T. Boatwright⁸) w formie ściennej mapy w portyku Wipsaniesz. Moim zdaniem to, że taka rekonstrukcja jest raczej niepodlegającym dyskusji pewnikiem, świadczyć może dodatkowo fakt, iż przy opisie różnych miejsc Pliniusz kilkakrotnie odwołuje się właśnie do wspomnianych komentarzy Agryppy. Wynika z tego, że Pliniusz musiał mieć je zapewne pod ręką, gdyż stanowiły jedno z istotnych i bezcennych źródeł jego informacji. Trudność druga wynika z faktu, że niewiele wiadomo o samej budowlu, tj. enigmatycznym portyku rodu (*gens*) Wipsaniesz, usytuowanym nie gdzie indziej, tylko na słynnym „Polu Marsowym” (*Campus Martius*)⁹, gdzie posługując się zapewne geograficznymi „komentarzami” Agryppy odtworzono je w formie mapy¹⁰. I wreszcie po trzecie – przedmiotem spekulacji i dociekań jest sama mapa. Dziś używa się tego określenia niemal machinalnie, wydaje się jednak, że nie powinniśmy mieć raczej współczesnych skojarzeń z formą, pod jaką kojarzymy „mapę”, tj. z mapą papierową lub płócienną. W tym przypadku termin ten powinien być brany raczej w cudzysłowie, skoro mówimy o zabytku pochodzącym z ery poprzedzającej narodziny współczesnej kartografii. Było to bowiem albo malowidło albo, co również nie jest wykluczone, płaskorzeźba, rodzaj marmurowego reliefu – jak sugerują niektórzy badacze. Jakkolwiek by się jednak rzecz nie miała, to sama fizyczna postać tej mapy („mapy”) ma dla niniejszych uwag znaczenie drugorzędne. Daleko istotniejszy i ciekawszy jest bowiem jej przekaz i przesłanie, o czym niżej.

Wspomniane wyżej trzy trudności na pewno tworzą poważną przeszkodę w ewentualnej rekonstrukcji mapy i budynku, ale w tym miejscu chciałbym podkreślić, że wbrew wątpliwościom badaczy lakoniczna informacja Pliniusza nie może być dowodem na fikcyjność omawianego przedsięwzięcia. Wolno bowiem wnosić, że Pliniusz musiał bywać, zapewne nieraz, w *porticus Vipsania*, a więc, co zrozumiałe, nieraz oglądać samą mapę – zauważył wszak na niej błąd i uznał go za karygodny, o czym pisze w cytowanym wyżej miejscu¹¹. Pisał ponadto zaledwie kilkadziesiąt lat po ukończeniu budowli i mapy, a sam

cellany, Exeter 1992, s. 22–42; por. A.C. Bertrand, *Stumbling through Gaul: Maps, Intelligence and Caesar's Bellum Gallicum*, „Ancient History Bulletin”, vol. 11, 1997, s. 107–122.

⁸ *Visualising Empire in Imperial Rome*, w: *Aspects of Ancient Institutions and Geography. Studies in Honor of Richard J. Talbert*, red. L.L. Brice, D. Slootjes, Leiden – Boston 2015, s. 236.

⁹ Tę część Pola Marsowego nazwano „Polem Agryppy” (*Campus Agrippae*); zob. Coarelli, *Porticus Vipsania*, w: op. cit, s. 152.

¹⁰ Zob. J.J. Tierney, *The Map of Agrippa*, „Proceedings of Royal Irish Academy”, vol. 63, 1962–1964, s. 151–166.

¹¹ M.A.T. Burns, *Pliny's Ideal Roman*, „Classical Journal”, vol. 59, 1964, s. 253–258: według tej badaczki Agryppa był wzorem Rzymianina dla Pliniusza.

portyk istniał co najmniej do IV w. n.e. Dodajmy też, iż Pliniusz nie musiał rozpisywać się na temat czegoś, co zapewne było oczywiste dla ówczesnych mieszkańców Rzymu; nie sama mapa jako taka była ponadto przedmiotem jego zainteresowań, tylko charakterystyka miejsc opisanych przez Agryppę, dlatego pisemne notatki tego polityka były dla encyklopedysty z czasów Trajana daleko ważniejsze jako źródło informacji. Podkreśla tę okoliczność ostatnio Lindsay Powell w monografii z 2015 r. o wymownym tytule: *Marek Agryppa – prawa ręka Augusta*¹².

Po tej garści podstawowych informacji należy zadać najważniejsze pytanie, jaki był cel sporządzenia mapy obrazującej cały ówczesny „świat zamieszkały” (*orbis terrarum*). Mapa ta miała mieć ewidentnie charakter publiczny i funkcjonowała na użytek publiczny, tak że każdy Rzymianin, jeśli tylko zechciał, mógł ów „świat zamieszkały” (*orbis terrarum*) zobaczyć w budynku – podkreślamy tu – prawdopodobnie w tym właśnie celu w ogóle wzniesionym? Odpowiedź na to pytanie kryje się tyleż w osobie i motywacjach samego Marka Agryppy, co w równej, a nawet większej mierze jego mentora, przyjaciela i w końcu teścia – Oktawiana Augusta, pierwszego cesarza i władcy, który uczynił Rzym wielkim imperium, prawdziwym molochem terytorialnym¹³, a który stał, co jest oczywiste, za ideą stworzenia takiej mapy. Pytanie o motywy, które kryły się za ideą sporządzenia mapy, stają się tym bardziej oczywiste.

Mapa, jak zwykle się uważać dziś, ma zasadniczo charakter informacyjny, to rzecz wiadoma i oczywista. Informacje mogą być jednak wykorzystywane w różny sposób i to również nie ulega wątpliwości. Wolno zaryzykować uogólnienie, że w dawnych epokach mapy pełniły funkcję bardziej użytkową¹⁴, i to w stopniu zapewne dużo większym niż dziś¹⁵. W antycznym Rzymie mapa miała pierwotnie charakter militarnej „pomocy” dla dowódców legionów i są tacy badacze, jak wielki uczony oksfordzki Ronald Syme oraz znawca kartografii starożytnej Oskar Dilke, którzy utrzymują, że takie były – generalizując nieco – rzymskie początki idei kompilowania map¹⁶. W dużym stopniu jest to również słuszne zapatrywanie odnośnie do mapy Agryppy, który był przecież przede wszystkim sławnym dowódcą, podziwianym chociażby za zwycięstwo nad wojskami Antoniusza i Kleopatry w pamiętnej bitwie morskiej pod

¹² L. Powell, *Marcus Agrippa. Right-Hand Man of Caesar Augustus*, Barnsley 2005, s. 136–137.

¹³ *Imperium sine fine*. Ogólnie na temat prowincji Rzymu za Augusta piszą M. Cary, H.H. Scullard, *Dzieje Rzymu od czasów najdawniejszych do Konstantyna II*, tł. J. Schwakopf, Warszawa 1992, s. 34–48; zob. też B. Burliga, „*Gemma Augustea*” and the Roman Stoicism, „*Studia Elbląskie*”, vol. 14, 2013, s. 401–427.

¹⁴ K. Brodersen, *Mapping (in) the Ancient World*, „*Journal of Roman Studies*”, vol. 94, 2004, s. 183–190.

¹⁵ O.A.W. Dilke, *Greek and Roman Maps*, London 1985.

¹⁶ R. Syme, *Military Geography at Rome*, „*Classical Antiquity*”, vol. 7, 1988, s. 227–251; zob. też E. Albu, *Imperial Geography and the Medieval Peutinger Map*, „*Imago Mundi*”, vol. 57, 2005, s. 136–148; por. K. Brodersen, *Space and Geography*, w: A. Barchiesi, W. Scheidel, *The Oxford Handbook of Roman Studies*, Oxford 2010, s. 827–837.

Akcjum. Wzmianka o publicznym charakterze mapy w portyku Wipsaniszzy jednoznacznie wskazuje jednak na propagandowy charakter tego kartograficznego przedsięwzięcia. Jest bowiem oczywiste, że mapa miała charakter tyleż informacyjny,¹⁷ co właśnie propagandowy, a więc w tym sensie pozostawała, by użyć tu określenia Oscara Dilke'a, „in the service of state”¹⁸. Mapa Agryppy była zatem z jednej strony graficznym „poświadczeniem” i „potwierdzeniem” kontroli Rzymu nad zdobytymi przez Augusta w wyniku wojen domowych terytoriami, które odtąd stanowić miały rzymską *ojkumene*, czyli ów *orbis terrarum*. Z drugiej zaś była wyrazem dążeń do „uporządkowania” świata, nad którym Rzym objął panowanie po pokonaniu Ptolemeuszów¹⁹. Świat, który zdobywcy opanowali²⁰, musiał zostać po podbojach uporządkowany, zmierzony i pokazany²¹ – mapa materializowała te dążenia. One to właśnie tworzą kontekst omawianego przedsięwzięcia Agryppy i Augusta.

Powyższe, sugestywne sformułowanie Dilke'a – „w służbie państwa” – jest dla naszych rozważań wskazówką kluczową. Aby uzmysłowić sobie lepiej sens propagandowego przedsięwzięcia Augusta i jego idei *magnus saeculorum ordo* (myśl tę wyraził Wergiliusz, *Ecl.* 4. 5)²², warto skonfrontować skąpe informacje o mapie w portyku Wipsaniszzy z innym dokumentem tej epoki, która przeszła do historii jako *pax Augusta*²³. Za pryncypatu powstało wiele dzieł, które mogą być interpretowane jako „komentarz” do ówczesnej mocarstwowej pozycji Rzymu²⁴. Najistotniejszej wskazówki interpretacyjnej dostarczają

¹⁷ K. Brodersen, *Terra cognita. Studien zur römischen Raumerfassung*, Hildesheim 2003.

¹⁸ 'Maps in the Service of the State', w: J. B. Harley, D. Woodward, *The History of Cartography I. Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago 1987, s. 201–211; por. K. Brodersen, *Cartography*, w: D. Dueck, K. Brodersen, *Geography in Antiquity*, Cambridge 2012, s. 107.

¹⁹ Por. W.V. Harris, *Roman Power. A Thousand Years of Empire*, Cambridge 2016, s. 112.

²⁰ Na temat motywów rzymskich podbojów istnieje od dawna wśród badaczy spór, zob. K.A. Raafaub, *Born to be Wolves? Origins of Roman Imperialism*, w: R.W. Wallace, E.M. Harris, *Transitions to Empire. Essays in Graeco-Roman History, 360–146 B.C., in Honor of E. Badian*, Norman – London 1996, s. 274–276.

²¹ F.W. Ritschl, *Die Vermessungen des römischen Reichs unter Augustus: die Weltkarte des Agrippa*, „Rheinisches Museum”, vol. 1, 1842, s. 483–522; por. P. Wiseman, *Julius Caesar and the Mappa Mundi...*, s. 38–42.

²² O Wergiliuszu zob. P.R. Hardie, *Virgil's Aeneid: Cosmos and Imperium*, Oxford 1986; K.A. Galinsky, *Augustan Culture. An Interpretive Introduction*, Princeton 1996; por. A. Wallace-Hadrill, *Mutatas formas: The Augustan Transformation of Roman Knowledge*, w: K. Galinsky, *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, Cambridge 2005, s. 55–84. J.P. Arnason, *The Roman Phenomenon: State, Empire, and Civilization*, w: J.P. Arnason, K.A. Raafaub, *The Roman Empire in Context. Historical and Comparative Perspectives*, Malden – Oxford 2011, s. 353, uznał, że czasy Augusta przyniosły „zmianę cywilizacyjną”.

²³ Por. E.S. Gruen, *The Imperial Policy of Augustus*, w: K. Raafaub, M. Toher, *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*, Berkeley – Los Angeles 1993, s. 411–412.

²⁴ B. Burliga, *Gemma Augustea*, op. cit..., s. 402–403, wymienia tu zabytki architektury, jak Ara Pacis Augustae (por. na ten temat szerzej P. Zanker, *August i potęga obrazów*, Poznań 1999) i utwory literackie: rzymskie ody Horacego; *Eneidę* Wergiliusza; historię powszechną Pompejusza Trogusa;

tu jednak chyba szczęśliwie zachowane *Czyny Boskiego Augusta* (*Res Gestae Divi Augusti*) – wykaz dokonań militarnych pryncypsa²⁵, odkryty w formie napisu w świątyni w galackim mieście Ancyranum (dzisiejsza turecka Ankara) i stąd znany także jako *Monumentum Ancyranum*²⁶.

Lektura *Czynów* jest znakomitą okazją do spotkania z pozornie stonowanym, ale *de facto* przepojonym dumą podsumowaniem dokonań cesarza²⁷. Ta swoista „autobiografia”, rozpowszechniona z jego rozkazu w prowincjach całego cesarstwa, pozostaje dziś znakomitą, wzorcową wręcz przykładem polityczno-imperialnej propagandy²⁸, której głównym wyznacznikiem jest przestrzeń²⁹. Jej istotnym elementem są geograficzne passusy, głównie w §§ 25–33. Przyjrzyjmy się im pokrótce. Paragraf 25 to zwięzła relacja, jak przed zdobycią ukorzyły się podbite ludy: *Iuravit in mea verba tota Italia sponte sua, et me belli quo vici ad Actium ducem depoposcit; iuraverunt in eadem verba provinciae Galliae, Hispaniae, Africa, Sicilia, Sardinia*. W paragrafach następnych mowa jest o tym, jak wielkie są dokonania bohatera. W § 26 rzymski czytelnik dowiadywał się o rozszerzeniu granic w prowincjach (*Omnium provinciarum populi Romani quibus finitimae fuerunt gentes quae non parerent imperio nostro fines auxi.*) i „przywróceniu pokoju” w Galii, Hiszpanii, Germanii (*Gallias et Hispanias provincias, item Germaniam, qua includit Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis pacavi*); o armiach w Etiopii i Arabii (*Meo iussu et auspicio ducti sunt duo exercitus eodem fere tempore in Aethiopiam et in Arabiam*). W § 27 mowa jest o podbiciu Egiptu (*Aegyptum imperio populi Romani adieci*),

Zapiski geograficzne Strabona; *Starożytności rzymskie* Dionizjusza z Halikarnasu; Liwiuszową *Ab urbe condita*.

²⁵ Zob. ogólnie R. Alston, *Augustan Imperialism*, w: D. Hoyos, *A Companion to Roman Imperialism*, Leiden – Boston 2012, s. 197–212.

²⁶ Najważniejsze opracowania, którymi posłużyłem się, to: J. Gagé, *Res gestae divi Augusti ex Monumentis a Ancyrano et Antiocheno latinis Ancyrano et Apolloniensi graecis*, Paris 1935; P.A. Brunt i J.M. Moore, *Res Gestae Divi Augusti. The Achievements of the Divine Augustus*, Oxford 1983; J. Scheid, *Res Gestae Divi Augusti. Hauts Faits du Divin Auguste*, Paris 2007 (Belles Lettres); A.E. Cooley, *Res Gestae divi Augusti. Edition with Introduction, Translation, and Commentary*, Cambridge 2009.

²⁷ Zob. P.A. Brunt, *Laus imperii*, w: idem, *Roman Imperial Themes*, Oxford 1990, s. 288–323. Znakomity przegląd zagadnień na ten temat daje A. Erskine, *Roman Imperialism. Debates and Documents in Ancient History*, Edinburgh 2010; por. J.E. Lendon, *Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World*, Oxford 1997, s. 129.

²⁸ Aby uzmysłowić sobie naturę wysiłków Oktawiana i jego doradców, których celem było – po zawładnięciu Egiptem, ostatnią wielką monarchią hellenistyczną – „objęcie” i „uporządkowanie” imperium, wystarczy przypomnieć znaną z ewangelii św. Łukasza (2:1) wzmiankę o ukazaniu się dekretu Augusta o konieczności spisu mieszkańców imperium; por. N. Purcell, *The Arts of Government*, w: J. Boardman, J. Griffin, O. Murray, *The Oxford History of the Roman World*, Oxford 1988, s. 184–185.

²⁹ Pracą fundamentalną pozostaje studium Claude Nicoleta, *Space, Geography, and Politics in the Early Empire*, Ann Arbor 1991, który (s. 15) określa *Res Gestae* jako ‘Announcing the conquest of the world’; por. też R. Dion, *Aspects politiques de la géographie antique*, Paris 1977.

Partach i Medach, którzy zostali sojusznikami i w rządy których interweniował August (*Armeniam majorem... tradidi*). Rzymski zwycięzca wspomina też obcych królów, którzy byli klientami Rzymu (*Provincias omnis quae trans Hadrianum mare vergunt ad orientem Cyrenasque, iam ex parte magna regibus ea possidentibus*; por. § 33 o Partach i Medach); nie zapomina o ujarzmieniu Sycylii i Sardynii (*Siciliam et Sardiniam occupatas bello servili recipervi*). W § 28 mowa jest o koloniach weteranów w Afryce, Macedonii, Grecji, Azji, Syrii, Galii i Pizydii (*Colonias in Africa, Sicilia, Macedonia, utraque Hispania, Achaia, Asia, Syria, Gallia Narbonensi, Pisidia militum deduxi. Italia autem XXVIII colonias quae vivo me celeberrimae et frequentissimae fuerunt mea auctoritate deductas habet*). Partowie wracają w § 29 i 32 – w obu wypadkach ich relacje z Rzymem są ewidentnie relacjami słabszego z silniejszym (*Parthos trium exercitum Romanorum spolia et signa reddere mihi supplicesque amicitiam populi Romani petere coegi*), podobnie jest w przypadku Medów, Brytów, Markomanów, Swebów (*Medorum, Adiabenorum, Britannorum, Marcomanorum Sueborum*). O podbiciu Pannonów i Daków August mówi natomiast w § 30 (*Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit [...] imperio populi Romani subieci, protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danui. Citra quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profilgatusque est, et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit*).

Już z tego przeglądu widać dwie rzeczy: *imperium*, składające się z prowincji³⁰, rozumiane jest przez Augusta przestrzennie. Władza Rzymu to rządzenie ludami (por. słynne credo: *tu regere imperio populos, Romane, menento*)³¹, ale zarazem nad olbrzymimi terytoriami; *imperium*, a więc władza wydawania rozkazów, jest zatem *ex definitione* koncepcją geograficzną³², skoro rozkazy wydawać można ludom podbitym.

W tych właśnie kategoriach, jak starałem się zasugerować, należałoby interpretować wspólny projekt Agryppy i Augusta. Gdyby mapa przetrwała, można byłoby ocenić jej walory artystyczne lub dokonać porównań z późniejszymi mapami: tą z Madaby (druga połowa VI w. n.e.)³³ lub średniowieczną

³⁰ Zob. C. Ando, *The Administration of the Provinces*, w: D.C. Potter, *A Companion to the Roman Empire*, Malden – Oxford 2006, s. 177–192; znakomitym wprowadzeniem do tematu imperializmu są rozważania D. Mattingly, *Imperialism, Power, and Identity. Experiencing the Roman Empire*, Princeton – Oxford 2011, s. 3–43.

³¹ O współczesnych i antycznych koncepcjach *imperium* zob. P.J. Burton, *Roman Imperialism*, Leiden – Boston 2019, s. 10–16 i 19–38.

³² Por. C. Ando, *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, Berkeley – Los Angeles – London 2000, s. 277–292. O rzymskiej mentalności imperialnej zob. B. Burliga, *Wstęp*, w: idem, *Frontyn, Podstępny wojenne*, Wrocław 2016, s. 42–43.

³³ B. Burliga, *Google Maps na blisko 1500 lat przez Google Maps: zwięzła legenda do mozaikowej mapy z Madaby*, „Z Dziejów Kartografii”, t. 24, red. K. Łopatecki, Warszawa 2022.

kopią późnorzymskiej mapy – tzw. Mapą Peutingera (*tabula Peutingeriana*)³⁴. Dla historyka sztuki byłby to zatem fascynujący zabytek. Tak się jednak nie stało. Świadectwa źródłowe na temat mapy Agryppy wskazują, że Rzymianie, choć nie byli pierwszymi, którzy pojmowali swoją władzę i panowanie w kategoriach terytorialnych (rozumieli ją jako swoiste „opanowanie” i „kontrola” przestrzeni)³⁵, wyróżniali się spośród innych antycznych społeczeństw większą, jak się wydaje, autorefleksją nad tym, jak doniosłą rolę w tym procesie odgrywa jednocześnie wizualna konceptualizacja dominacji³⁶, sama w sobie będąca też formą sprawowania tej dominacji. Było to rezultatem niespotykanego dotąd zasięgu panowania rzymskiego – od Słupów Heraklesa nad Atlantykiem po Mezopotamię³⁷. Mapa Agryppy była tego przejawem, jednym z dostępnych wówczas zdobywcom znad Tybru „środków przekazu” (mass mediów), tak jak na większą skalę były nimi później, dla przykładu, Kolumny Trajana i Marka Aureliusza lub Łuk Konstantyna³⁸. Była zarówno jednym z wielu artefaktów, który w jakimś sensie potwierdza trafność obserwacji Woolfa, że „All histories of Rome are histories of empire”³⁹, jak i rodzajem „doświadczenia rządzenia światem”, jak trafnie rzecz ujęła badaczka brytyjska⁴⁰.

Literatura

- Albu E., 2005, *Imperial Geography and the Medieval Peutinger Map*, “Imago Mundi”, vol. 57, s. 136–148.
- Alston R., 2012, *Augustan Imperialism*, w: D. Hoyos, *A Companion to Roman Imperialism*, Leiden – Boston, s. 197–212.
- Ando C., 2000, *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, Berkeley – Los Angeles – London.
- Ando C., 2006, *The Administration of the Provinces*, w: D.C. Potter, *A Companion to the Roman Empire*, Malden – Oxford, s. 177–192.
- Arnason J.P., 2011, *The Roman Phenomenon: State, Empire, and Civilization*, w: J.P. Arnason, K.A. Raafaub, *The Roman Empire in Context. Historical and Comparative Perspectives*, Malden–Oxford, s. 351–386.

³⁴ W tym kontekście warto również wspomnieć o geograficznym aspekcie słynnej *Notitia dignitatum*, będącej również „katalogiem” prowincji.

³⁵ Przed nimi byli Grecy.

³⁶ Por. B. Isaac, *Empire and Ideology in the Graeco-Roman World. Selected Papers*, Cambridge 2017, s. 54–68. O wizualnym wymiarze sztuki rzymskiej zob. T. Hölscher, *Visual Power in Ancient Greece and Rome. Between Art and Social Reality*, Oakland 2018, s. 1–4.

³⁷ Zob. K. Hopkins, *The Political Economy of the Roman Empire*, w: I. Morris, W. Scheidel, *The Dynamics of Ancient Empires. State Power from Assyria to Byzantium*, Oxford 2009, s. 178.

³⁸ Zob. P. Veyne, *Cesarstwo grecko-rzymskie*, tł. P. Domański, Kęty 2008, s. 377–417 (rozdz. 7).

³⁹ G. Woolf, *Rome. An Empire's Story*, Oxford 2012, s. vii.

⁴⁰ E. Dench, *Domination*, w: G. Woolf, *The Cambridge Illustrated History of the Roman World*, Cambridge 2003, s. 108–137, zwł. s. 123–124: “The experience of world-rule”.

- Arnaud P., 2016, *Marcus Vipsanius Agrippa and His Geographical Work*, w: S. Bianchetti, M.R. Cataudella, H.-J. Gehrke, *Brill's Companion to Ancient Geography. The Inhabited World in Greek and Roman Tradition*, Leiden – Boston, s. 205–222.
- Bertrand A.C., 1997, *Stumbling through Gaul: Maps, Intelligence and Caesar's Bellum Gallicum*, „Ancient History Bulletin”, vol. 11, s. 107–122.
- Boatwright M.T., 2015, *Visualising Empire in Imperial Rome*, w: Brice L.L., Slootjes D., *Aspects of Ancient Institutions and Geography. Studies in Honor of Richard J. Talbert*, Leiden – Boston, s. 235–259.
- Brodersen K., 2003, *Terra cognita. Studien zur römischen Raumerfassung*, Hildesheim.
- Brodersen K., 2004, *Mapping (in) the Ancient World*, „Journal of Roman Studies”, vol. 94, s. 183–190.
- Brodersen K., 2010, *Space and Geography*, w: A. Barchiesi, W. Scheidel, *The Oxford Handbook of Roman Studies*, Oxford, s. 827–837.
- Brodersen K., 2012, *Cartography*, w: D. Dueck, K. Brodersen, *Geography in Antiquity*, Cambridge, s. 99–110.
- Brunt P.A., 1990, *Laus imperii*, w: idem, *Roman Imperial Themes*, Oxford, s. 288–323.
- Brunt P.A., Moore J.M., 1983, *Res Gestae Divi Augusti. The Achievements of the Divine Augustus*, Oxford.
- Burliga B., 2013, „*Gemma Augustea*” and the Roman Stoicism, „Studia Elbląskie”, vol. 14, s. 401–427.
- Burliga B., 2016, *Wstęp*, w: idem, *Frontyn, Podstępny wojenne*, Wrocław.
- Burns M.A.T., 1964, *Pliny's Ideal Roman*, „Classical Journal”, vol. 59, s. 253–258.
- Burton P.J., 2019, *Roman Imperialism*, Leiden – Boston.
- Cary M., Scullard H.H., 1992, *Dzieje Rzymu od czasów najdawniejszych do Konstantyna II*, tł. J. Schwakopf, Warszawa.
- Coarelli F., 1999, *Porticus Vipsania*, w: E.M. Steinby, *Lexicon Topographicum Urbis Romae IV*, Roma, s. 151–153.
- Cooley A.E., 2009, *Res Gestae divi Augusti. Edition with Introduction, Translation, and Commentary*, Cambridge.
- Dench E., 2003, *Domination*, w: G. Woolf, *The Cambridge Illustrated History of the Roman World*, Cambridge, s. 108–137.
- Detlefsen D., 1906, *Ursprung, Einrichtung und Bedeutung der Erdkarte Agrippas*, Berlin.
- Dilke O.A.W., 1985, *Greek and Roman Maps*, London.
- Dilke O.A.W., 1987, „*Maps in the Service of the State*”, w: J.B. Harley, D. Woodward, *The History of Cartography I. Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago, s. 201–211.
- Dion R., 1977, *Aspects politiques de la géographie antique*, Paris.

- Erschine A., 2010, *Roman Imperialism. Debates and Documents in Ancient History*, Edinburgh.
- Gagé J., 1935, *Res gestae divi Augusti ex Monumentis a Ancyrano et Antiocheno latinis Ancyrano et Apolloniensi graecis*, Paris.
- Galinsky K.A., 1996, *Augustan Culture. An Interpretive Introduction*, Princeton.
- Gruen E.S., 1993, *The Imperial Policy of Augustus*, w: K. Raaflaub, M. Toher, *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*, Berkeley – Los Angeles, s. 395–416.
- Hardie P.R., 1986, *Virgil's Aeneid: Cosmos and Imperium*, Oxford.
- Harris W.V., 2016, *Roman Power. A Thousand Years of Empire*, Cambridge.
- Hopkins K., 2009, *The Political Economy of the Roman Empire*, w: I. Morris, W. Scheidel, *The Dynamics of Ancient Empires. State Power from Assyria to Byzantium*, Oxford, s. 178–204.
- Hölscher T., 2018, *Visual Power in Ancient Greece and Rome. Between Art and Social Reality*, Oakland.
- Isaac B., 2017, *Empire and Ideology in the Graeco-Roman World. Selected Papers*, Cambridge.
- Lendon J.E., 1997, *Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World*, Oxford.
- Mattingly D., 2011, *Imperialism, Power, and Identity. Experiencing the Roman Empire*, Princeton – Oxford.
- Nicolet C., 1991, *Space, Geography, and Politics in the Early Empire*, Ann Arbor.
- Partsch J.F.M., 1875, *Die Darstellung Europa's in dem geographischen Werke des Agrippa. Ein Beitrag zur Geschichte der Erdkunde*, Breslau.
- Powell L., 2005, *Marcus Agrippa. Right-Hand Man of Caesar Augustus*, Barnsley.
- Purcell N., 1988, 'The Arts of Government', w: J. Boardman, J. Griffin, O. Murray, *The Oxford History of the Roman World*, Oxford, s. 150–181.
- Raaflaub K.A., 1996, *Born to be Wolves? Origins of Roman Imperialism*, w: R.W. Wallace, E.M. Harris, *Transitions to Empire. Essays in Graeco-Roman History, 360–146 B.C., in Honor of E. Badian*, Norman – London, s. 273–314.
- Ritschl F.W., 1842, *Die Vermessungen des römischen Reichs unter Augustus: die Weltkarte des Agrippa*, „Rheinsches Museum”, vol. 1, s. 483–522.
- Scheid J., 2007, *Res Gestae Divi Augusti. Hauts Faits du Divin Auguste*, Paris (Belles Lettres).
- Syme R., 1988, *Military Geography at Rome*, „Classical Antiquity”, vol. 7, s. 227–251.
- Tierney J.J., 1962–1964, *The Map of Agrippa*, „Proceedings of Royal Irish Academy”, vol. 63, s. 151–166.

- Veyne P., 2008, *Cesarstwo grecko-rzymskie*; tł. P. Domański, Kęty.
- Wallace-Hadrill A., 2005, *Mutatas formas: The Augustan Transformation of Roman Knowledge*, w: K. Galinsky, *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, Cambridge, s. 55–84.
- Wiseman T.P., 1992, *Julius Caesar and the Mappa Mundi*, w: idem, *Talking to Virgil. A Miscellany*, Exeter, s. 22–42.
- Woolf G., 2012, *Rome. An Empire's Story*, Oxford.
- Zanker P., 1999, *August i potęga obrazów*, Poznań.
-

Agrippa's map, *Res gestae Divi Augusti* and control of the Roman *orbis terrarum*

Michał Mauks

Uniwersytet Gdański

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Społecznych

ORCID: 0000-0002-3813-8262

E-mail: michal.mauks@phdstud.ug.edu.pl

Summary: Marcus Vipsanius Agrippa, a friend and son-in-law of Octavian Augustus, was the author of the (not extant) geographic work. Interestingly, Pliny the Elder preserved in his *Natural History* (3.16–17) the information that Agrippa was also – by order of the same Octavian Augustus – the author of the map of the then world (Latin: *orbis terrarum*). This map then found its way into the portico of Agrippa's sister, a structure completed after Agrippa's death by Octavian Augustus himself; reproduced, it was later to be sent to the major towns and cities of the Roman empire.

The author of this article attempts to reconstruct the rationale behind the decision to create this map. One clue would be *The Deeds of the Divine Augustus* – an extant list of the military achievements of the princeps, discovered in the form of an inscription in the temple at Ancyranum in Galatia (today's Ankara), and hence also called *Monumentum Ancyranum*.

The emperor's catalogue of accomplishments – circulated by his order throughout the Roman empire – is a prime example of political-imperial propaganda. The author of the article shows that Agrippa's map had the same character: it was, on the one hand, a graphical “attestation” and “confirmation” of the control over the territories conquered by Augustus as a result of

the wars, which were to constitute the Roman oikumene from then on; on the other hand, it was a manifestation of the desire to “organize” the world over which Rome took control after defeating the Ptolemies.

Keywords: map of Agrippa, orbis terrarium, Octavian Augustus, Plinius, pax Romana
